VÝZKUMNÉ ŠETŘENÍ SOUČASNÉHO STAVU MLUVY U OSOB ŽIJÍCÍCH NA SEVERU MORAVY

René Szotkowski, Pavla Dobešová

Anotace

Příspěvek se zabývá současným stavem mluvy u osob žijících na severu Moravy, přičemž je konkrétně orientován na problematiku lašského nářečí v oblasti Ostravska, Karvinska, která z jazykového hlediska zasahuje dvě podskupiny slezského dialektu (východní – ostravskou podskupinu a polsko-český smíšený pruh) mající mnoho společných znaků.

Klíčová slova

Dialekt, lašská (slezská) nářečí, východní (ostravská) podskupina lašských nářečí, polsko-český smíšený pruh, výzkumné šetření.

Research of the Contemporary State of Speech of People Living in the North Moravia

Summary

The contribution deals with the current state of speech in people living in the North Moravia. It is focused specifically on the issue of the Laško dialect in Ostrava, Karviná which, from the linguistic point of view, includes two sub-dialects of the Silesian dialect (the Eastern-Ostrava subtype and the Polish-Czech mixed lane) having many common characteristics.

Key words

Dialect, dialects of the Slezsko region, eastern subset “Ostrava” dialects of Laško, “Polish-Czech” mixed lane, research.

Úvod

Autoři příspěvku pocházejí z oblasti užívání slezského nářečí, a proto se rozhodli zaměřit se na tuto problematiku a pokusit se zachytit současný stav lašského dialektu v jejich regionu, zejména u mladší generace obyvatel.

Výzkumné šetření čítalo 140 respondentů, výběr do výzkumného vzorku byl proveden prostým náhodným výběrem. Pomocí nestandardizovaného dotazníku jsme se snažili zjistit rozdíly v užívání lašského nářečí vzhledem k jazykovému původu rodičů či vzhledem k věku respondentů. Dotazník se skládal ze tří částí: osobních údajů respondentů, jazykových a komunikačních kompetencí respondentů a lexikálních ekvivalentů. Při tvorbě jeho otázek jsme se nechali inspirovat publikací od Ireny Bogoczové – *Jazyková komunikace mládeže na dvojjazyčném území českého Těšínska*.

POPIS VÝZKUMNÉHO VZORKU – OSOBNÍ ÚDAJE RESPONDENTŮ

Za účelem získání údajů jsme oslovili 140 respondentů. Dotazník vyplnilo 56 mužů (40 %) a 84 žen (60 %).

Vzhledem k vyššímu počtu respondentů mladší generace, na niž bylo naše výzkumné šetření zaměřeno, jsme vytvořili dvě věkové kategorie: „mladší“ (od 10 do 20 let; 92 respondentů = 65,7 %) a „starší“ (od 20 do 64 let; 48 respondentů = 34,3 %).

Jako místo bydliště se nejčastěji vyskytovaly Petrovice u Karviné (81 odpovědí, tj. 57,9 %), Havířov (28×, tj. 20 %) a Karviná (9×, tj. 6,4 %), dále potom Horní Suchá, Rychvald, Albrechtice, Český Těšín, Mosty u Jablunkova, Šenov, Návsí a Jablunkov.

Z celkového počtu 140 dotázaných 105 (75 %) označilo, že má základní vzdělání nebo je vyučeno, a 35 (25 %) dosáhlo úplného středního vzdělání nebo vysokoškolského statutu.¹

V pozici žáka nebo studenta se nachází 101 (72,1 %) respondentů, zaměstnaných je jich 33 (23,6 %) a nezaměstnaných či v důchodě 6 (4,3 %).²

Pro srovnání údajů o užívání lašského dialektu jsme zjišťovali také jazykový původ rodičů. Ukázalo se, že oba rodiče pocházející z lašsky mluvící oblasti má 87 dotázaných (62,1 %), jen jednoho rodiče 20 (14,3 %) dotázaných a u 33 (23,6 %) respondentů pocházeli oba rodiče z jiných jazykových oblastí.

¹ V oblasti vzdělání jsme z praktických důvodů zhutnění dat vytvořili tyto dvě zjednodušené kategorie – dotázaní se základním vzděláním/vyučení a dotázaní se středoškolským/vysokoškolským vzděláním.

² Zde jsme opět z praktických důvodů zhutnění dat sloučili dvě kategorie, a to kategorii nezaměstnaných a kategorii osob v důchodu.

JAZYKOVÁ A KOMUNIKAČNÍ KOMPETENCE RESPONDENTŮ - VÝSLEDNÁ ZJIŠTĚNÍ

První část výzkumného šetření byla zaměřena na jazykové a komunikační kompetence dotazovaných. Odpovědi respondentů lze do jisté míry považovat za subjektivní, protože sami rozhodovali o tom, zda slezský dialekt užívají nebo ne, a sami hodnotili svou volbu jazykového kódu v určitých situacích.

Tázali jsme se na komunikační situace veřejné, oficiální – hovor s cizí osobou na veřejnosti, úřední styk – a komunikační situace neveřejné, neoficiální – domácí rozhovory, komunikace směrem k domácím mazlíčkům a osobní korespondence.

V této části výzkumného šetření byla stěžejní deskripce získaných dat, proto jsme výsledná data charakterizovali prostřednictvím popisné statistiky.

Respondentům jsme předložili pět otázek:

Otázka č. 1:

Hovoříte lašským nářečím (= „po našimu“)? Pokud ANO: vždy – téměř vždy // pouze v neformálním rozhovoru (s rodinou, přáteli, známými, v zaměstnání...) // výjimečně.

Výsledné zjištění:

Odpověď *ANO* zvolilo 98 osob (70 %), z toho 40 mluví lašsky *výjimečně* (28,6 %), tzn., že dialektem hovoří pouze v některých situacích a jen k některým adresátům; 55 (39,3 %) jich tento kód užívá *pouze v neformálních rozhovorech*, čímž rozumíme běžné užívání laštiny v neoficiálních komunikačních situacích; a jen 3 (2,1 %) respondenti označili volbu *vždy/téměř vždy*. S tímto výrazem si spojujeme osoby, které mluví lašsky s kýmkoliv a kdekoliv a kterým může snaha mluvit jiným jazykovým kódem působit potíže.

Odpověď *NE* zvolilo 42 osob (30 %).

Otázka č. 2:

Na veřejnosti (při hovoru s cizí osobou, např. na úřadě, u lékaře...) se vyjadřujete: spisovnou/hovorovou češtinou // laštinou (= „po našimu“) // jinak.

Výsledné zjištění:

V komunikaci na veřejnosti jednoznačně převládá *spisovná/hovorová čeština* se 135 (96,4 %) členy nad *laštinou* s jedinými 5 (3,6 %) dotázanými.

Otázka č. 3:

Při domácích rozhovorech (s rodiči, sourozenci, dětmi...) užíváte: spisovnou/hovorovou češtinu // laštinu (= „po našimu“) // jiný útvar.

Výsledné zjištění:

V rodinné komunikaci rovněž převažuje *spisovná/hovorová čeština* zastoupená 94 (67,1 %) respondenty. Slezským dialektem doma hovoří 45 (32,1 %) dotázaných ze 140 respondentů. Jeden respondent (0,7 %) označil jiný jazykový útvar, a to polštinu. Překvapující je zjištění, že *spisovnou/hovorovou češtinu* upřednostňují mladší (69,6 %) i starší (62,5 %). *Laštinu* užívá 29,3 % dotázaných mladší generace a 37,5 % příslušníků starší generace.

Otázka č. 4:

Jak mluvíte na domácí mazlíčky? Spisovně/hovorově // lašsky (= „po našimu“) // jinak.

Výsledné zjištění:

Na domácí zvířata mluví většina respondentů – 103, tj. 73,6 % – *spisovně/hovorově* (77,2 % mladší, 66,7 % starší generace).

Otázka č. 5:

Jak si zapisujete své poznámky, vzkazy rodině nebo seznamy na nákup? Spisovně/hovorově // lašsky (= „po našimu“) // jinak.

Výsledné zjištění:

V osobní korespondenci volí 124 (88,6 %) osob *spisovnou/hovorovou češtinu* (87 % mladších, 91,7 % staršího věku), 15 (10,7 %) *laštinu* a jeden (0,7 %) polský jazyk.

Výzkumné šetření potvrdilo, že ve veřejných komunikačních situacích převládá snaha o spisovné vyjadřování. V komunikaci směrem k domácím zvířatům a v osobní korespondenci také.

LEXIKÁLNÍ EKVIVALENTY - VÝSLEDNÁ ZJIŠTĚNÍ

Respondentům jsme předložili 16 slov/slovních spojení a 4 věty k překladu do spisovné češtiny a 14 slov/slovních spojení a 3 věty k překladu do laštiny, abychom si ověřili jejich porozumění lašskému dialektu a znalost tohoto nářečí.

Na základě příkladů a písemných instrukcí bylo úkolem dotazovaných doplnit lexikální ekvivalenty tak, jak je sami vyslovují nebo slyší.

Při výběru slov, slovních spojení a při jejich rozboru jsme využili těchto zdrojů: *Slovník česko-polský a polsko-český*; *Nástin české dialektologie*; *Český jazykový atlas 1, 2, 3*; *Český etymologický slovník*; *Ostravská mluva*.

Předpokládali jsme, že porozumění první části (překlad do spisovné češtiny) bude shodné se znalostí části druhé (překlad do laštiny). Z výzkumného šetření však vyplynulo, že téměř 50 % (48,6 %) ze 140 respondentů nedosáhlo ani 70 % (69 %) úrovně v první oblasti a ve druhé 50 % ze 140 dotázaných dosáhlo přesně 50 % úspěšnosti.

Ke všem pojmům uvedlo spisovný ekvivalent, tzn., že 100 % uspělo, 8 osob (všech 8 spadá do starší kategorie) a lašský dialekt 6 osob (opět všechny spadají do starší kategorie). Mladší generace na 100 % nedosáhla ani při překladu do češtiny ani při překladu do laštiny.

Největší problém činil překlad sousloví „*synek do větru*“ = *lehkovážný chlapec* (38 dotázaných), naopak nejfrekventovaněji bylo uváděno slovo „*galaty*“ = *kalhoty* (135 dotázaných). Nejčastějším ekvivalentem uváděným lašsky byla „moje teta“ (89 respondentů). Nejméně často byl uveden ekvivalent u slova „železničář“ (40 respondentů).

V této části výzkumného šetření byla taktéž provedena deskripce získaných dat, proto jsme výsledná data charakterizovali prostřednictvím popisné statistiky.

PŘEHLED UVÁDĚNÝCH EKVIVALENTŮ

Výrazy, které se objevily jako překlad slov/slovních spojení a vět, uvádíme v přehledech od nejpočetnějších k nejméně častým. U větných překladů napsali dotazovaní několik ekvivalentů, uvádíme je tedy po částech. Slova, která považujeme za lašská, označujeme kurzívou.

Překlad do spisovné češtiny – slova/slovní spojení:

galaty – kalhoty,

děvucha (od slova děva, pol. dziewczucha) – děvče, dívka, holka,

cumel (přeneseno z pojmenování staré reálie „cumel“ – kousek stočeného plátna s kaší, chlebem apod.; od slova cumlat – je i německy Zummel) – šidítko, dudlík,

šuro – křivě,

cukle – domácí obuv, pantofle,

štokrla – židle, židlička, malá židlička s opěradlem,

nožice – nůžky

dřístat do aleluja – žvanit, mluvit, řečnit nadmíru,

bravek – vepř, prase,

kramflek (přejato z němčiny) – podpatek,

šalina – tramvaj,

štúr – potkan (také ščór, ščur, ščúr → různé drobnější blízcí živočichové; polsky szczur „Rattus“),

galán/galánka (také galan/galanka; přejato ze španělštiny přes němčinu) – milý/milá, milenec/milenka, partner/partnerka,

šrajtofla/e – peněženka, prkenice,

šufan, šufánek (v Jazykovém atlase bylo jako typický výraz pro naběračku uvedeno sousloví velká ležka, s tím jsme se však u nikoho z dotázaných nesetkali) – naběračka,

synek do větru – lehkovážný chlapec, kluk.

Překlad do spisovné češtiny – věty:

Dat do pysku: Dát / facku, pohlavek, políček.

Dat – Dát, udeřit, uštědřit, uhodit, rozbít, nabít,

do – do,

pysku. – obličej, úst.

Do pěruna! – Do háje! / No nazdar! / Krucinál! / Sakra!

Idu na šichtu. – Jdu do práce. / Jdu na směnu.

Hluchy jak peň (z polštiny pień). – Hluchý jako pařez.

Překlad do slezského dialektu – slova/slovní spojení:

moje teta – *moje, moja* / *tětka, četka, čotka*,

číst – *čitat, čitat, čitač*,

pěkná žena – *pěkná, švarná, fajná, šikovná, šumná / baba, roba, robka* (nejasný původ, snad souvisí se slovem robiti; původně „pracující žena“),
 bydlet – *meškat, meškač* (z polštiny mieszkac),
 pivnice/hospoda – *knajpa* (z němčiny Kneipe), *putyka, šenk*,
 panenka – *lalka, lalina* (z polštiny lalka, laleczka), *panenka*,
 řezník – *masař, masoř, masor* (z pol.),
 hledat – *šukat, šukať, chladač, chladat*,
 příkop – *škarpa* (ze staré němčiny Skarpe),
 záda – *pleca* (z polštiny plecy; všude zpravidla „horní část zad“),
 šilhavý muž – *švidratý, švidravý* (pro Moravu a Slezsko jsou typická adjektiva se základem *švidr-*) / *chlóp* (z polštiny chłop),
 malinké dítě – *malické, malutké, malunké / děcko, děto*,
 zásuvka – *šuflik, šuplík, šufle* (z němčiny),
 železničář – *ajzboňak, ajzboňák* (z němčiny).

Překlad do slezského dialektu – věty:

Šel jsem koupit brambory:

Šel jsem – *Šel jsem, já šel, jách šel, šelech, šelch*,
 koupit – *kupit, kupiť, kupič*,
 brambory – *zim'oky, zemjaky, kobzole*.

Musím pracovat, protože nemám peníze:

Musím – *Musim, muše*,
 pracovat – *robiť, robiť, robič*,
 protože – *bo*,
 nemám – *nima, ňima, ňimum*,
 peníze – *peníze, peněz, chechtaky, prašule, prachy*.

Rozsviť! – *Rožni!*

ROZDÍLY V UŽÍVÁNÍ LAŠSKÉHO NÁŘEČÍ VZHLEDEM K VĚKU A JAZYKOVÉMU PŮVODU RESPONDENTŮ

Tato část výzkumného šetření byla podrobena, s ohledem na charakter shromážděných dat, statistickým metodám pro analýzu dat nominálních.

Využili jsme metodu test dobré shody chí-kvadrát a test nezávislosti chí-kvadrát pro kontingenční tabulku, abychom zjistili případné rozdíly v užívání lašského nářečí vzhledem k věku a jazykovému původu respondentů.

U obou testů bylo provedeno testování na hladině významnosti $\alpha = 0,05$. K výpočtu byla použita aplikace STATISTICA 9.0 CZ.

Věcné a statistické hypotézy

1. *Starší věková kategorie respondentů užívá lašské nářečí častěji než mladší věková kategorie respondentů.*

H_0 Četnost užívání lašského nářečí je mezi mladší i starší věkovou kategorií respondentů stejná.

H_A Četnost užívání lašského nářečí je u starší věkové kategorie větší než u mladší věkové kategorie respondentů.

K ověření hypotézy byl použit test nezávislosti χ^2 pro kontingenční tabulku. Byla spočítána hodnota $\chi^2 = 6,204$ a $p = 0,045$. Z výsledku vyplývá, že mladší věková kategorie používá lašské nářečí méně často než starší (viz graf 1).

Vypočítaná hodnota testového kritéria je větší než hodnota kritická, a proto nelze odmítnout alternativní hypotézu.

2. *Respondenti, jejichž rodiče pocházejí z oblasti s lašským nářečím, užívají lašské nářečí častěji, než respondenti, jejichž rodiče pocházejí z jiné oblasti.*

H_0 Četnost užívání lašského nářečí je u respondentů, jejichž rodiče pocházejí z oblasti s lašským nářečím, i u respondentů, jejichž rodiče nepocházejí z oblasti s lašským nářečím, stejná.

H_A Četnost užívání lašského nářečí je vyšší u respondentů, jejichž rodiče pocházejí z oblasti s lašským nářečím.

K ověření této hypotézy byl použit test dobré shody χ^2 . Byla spočítána hodnota $\chi^2 = 4,865$ a $p = 0,301$; protože $p > 0,05$, není významný rozdíl (na pětiprocentní hladině významnosti) mezi používáním laštiny a jazykovým původem rodičů (graf 2).

Vypočítaná hodnota testového kritéria je menší než hodnota kritická, a proto přijímáme (nelze odmítnout) nulovou hypotézu.

Závěr

Naše výzkumné šetření nebylo velkého rozsahu, mohli jsme si jím však ověřit stanovené hypotézy.

Předpokládali jsme, že je užívání lašského dialektu ovlivněno věkem respondentů. Z výsledků výzkumného šetření vyplynulo, že ano. Mladší věková kategorie používá tento jazykový kód méně často než starší.

Náš předpoklad vztahující se k jazykovému původu rodičů (lašský/jiný), který by mohl mít vliv na používání nářečí, se nepotvrdil. Pomocí χ^2 testu jsme zjistili neexistenci významného rozdílu (na pětiprocentní hladině významnosti) mezi užíváním laštiny a jazykovým původem rodičů.

Graf 1: Věková kategorie ve vztahu k užívání lašského dialektu

Graf 2: Původ rodičů ve vztahu k užívání lašského dialektu

Literatura a prameny

1. BAJGER, K. *Slovník česko-polský a polsko-český*. Ostrava: IMPEX, 2003. 572 s. ISBN 80-86035-29-8.
2. BĚLIČ, J. *Nástin české dialektologie*. Praha: SPN, 1972. 464 s.
3. BOGOCZOVÁ, I. *Jazyková komunikace mládeže na dvojjazyčném území českého Těšínska*. 1. vyd. Ostrava: Sfinga, 1993. 78 s. ISBN 80-7042-387-0.
4. *Český jazykový atlas 1*. Praha: Academia, 1993. 428 s. ISBN 80-200-0014-3.
5. *Český jazykový atlas 2*. Praha: Academia, 1997. 511 s. ISBN 80-200-05674-9.
6. *Český jazykový atlas 3*. Praha: Academia, 1999. 578 s. ISBN 80-200-0654-0.
7. CHRÁSKA, M. *Metody pedagogického výzkumu : základy kvantitativního výzkumu*. 1. vyd. Praha: GRADA, 2007. 265 s. ISBN 978-80-247-1369-4.
8. REJZEK, J. *Český etymologický slovník*. 1. vyd. Praha: LEDA, 2004. 752 s. ISBN 80-85927-85-3.
9. SKULINA, J. *Ostravská mluva*. 1. vyd. Ostrava: Profil, 1979. 203 s.

Kontaktní adresa

Mgr. René Szotkowski, Ph.D.
Ústav pedagogiky a sociálních studií
Pedagogická fakulta UP
Žižkovo náměstí 5
771 40 Olomouc
rene.szotkowski@upol.cz

Mgr. Pavla Dobešová
Katedra českého jazyka a literatury
Pedagogická fakulta UP
Žižkovo náměstí 5
771 40 Olomouc
Pavla.Dobesova@seznam.cz